

HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor beoefenaars en vrienden van de historie van oostelijk Zuidlimburg

---

JAN MICHEL DAUTZENBERG

Een herinnering aan een

Heerlense dichter en letterkundige

Begin van dit jaar verscheen als no 75 van de Vlaamse pockets, uitgegeven door „Heideland” te Hasselt, een heruitgave van „De Vlaamse letteren van Gezelle tot heden” door August Vermeylen.

Dit is een der beste essays, die in de Nederlandse taal zijn geschreven over een belangrijke periode in de letterkundige ontwikkeling, de Vlaamse letterkunde van Gezelle tot aan het einde der dertiger jaren.

Bij lezing hiervan trof mij de relatief grote aandacht, die Vermeylen besteedt aan de te Heerlen geboren dichter Jan Michiel Dautzenberg, Prudens Van Duyse, Ledeganck, van Rijswijck en Conscience een der voorlopers in de Vlaamse letterkunde. En al is Dautzenberg dan niet een der groten, het blijkt toch, dat hij heeft meegeteld en invloed heeft gehad op de ontplooiing van de Vlaamse letteren.

Over deze tijdsperiode schrijvend, zegt Vermeylen in zijn inleiding: „Het geslacht van Prudens van Duyse (1804—1859), Ledeganck (1805—1847) Door van Rijswijck (1811—1849) en Hendrik Conscience (1812—1883) heeft in onze literatuur het *leven* gebracht. Maar niet de hogere schoonheid van een *kunst*, die bij machte zijn zou, ons heden nog te voldoen. Van enkele uitzonderingen afgezien, als de eenvoudige *Liedekens* in Middelnederlands van Prudens van Duyse, worden we daar te vaak gehinderd door retorica, conventie, gezwollen of gevoelig romantisme, meermalen ook door gemis van voornaamheid in de vorm. De alleenstaande Dautzenberg (1808—1869) streefde wel bewust naar zuiverder plastiek van het vers, nam te onzent, zij het in bescheidener mate, ongeveer dezelfde plaats in als Staring in Noord-Nederland, doch over 't algemeen was zijn keurig gevoel niet groot en warm genoeg om de stof geheel te bezielen, om in al haar schakeringen rijkdom van innig-

heid te laten bloeien, en zijn poëzie bleef niet vrij van enige humanistische gladheid."

Uit dit citaat blijkt reeds, dat Dautzenberg een eigen plaats innam. Dit blijkt ook nog op een andere plaats, waar Vermeylen bij de beschouwingen over Guido Gezelle een aanhaling doet uit de verantwoording, die de dichter schreef in de inleiding tot zijn „dichtoefeningen”:

„Daarom terug naar het „voorouderlijke Vlaams”, dat hij nog overal rondom zich hoort, maar dat gezuiverd moet tot literaire taal. Hij wijst op de middeleeuwse eenvoud van Alberdingk Thijms *Karolingische verhalen*, op liederen van Dautzenberg en Hoffman von Fallersleben; steunt meteen op Snellaert, die zei: „Het behoorde voor ons, Nederlanders, een wet te zijn, dat elk gewest, elke gemeente van ons land, het zijne bijbracht tot beschaving en verrijking der moedertaal.”

En verderop betreft hij Dautzenberg weer in de begrippen van Gezelle, als hij schrijft:

„Die rechtstreekse aansluiting bij de natuur kenden zijn voorgangers niet. Zij gingen er niet in op. Zelfs waar ze die zagen, en waar ze geen bijzaak bleef, stond er tussen hen en de natuur een „dichterlijke taal”, die vooral een taal van begrippen was, geen door de aandoening zelf ontstane. Dautzenberg geeft ons feitelijk niet anders dan de keurig-idyllische landschapschilderij, de ietwat gestileerde pastorale, zoals die bij Duitsers uit de school van Gessner, bij Matthisson b.v., op het eind van de achttiende eeuw in zwang was.”

Over Dautzenbergs gedichten zegt Vermeylen dan:

„Dautzenbergs *Verspreide en nagelaten gedichten*, het jaar van zijn dood verschenen (1869), treffen nog vaker dan zijn bundel van 1850 door een voorname louterheid van geest en een precieze fijnheid van vorm, die lijnrecht tegenover de romantische retorica komen te staan.”

En tenslotte betreft hij Dautzenberg nog bij een bespreking van de betekenis van Pol de Mont, waar hij zegt:

„Maar de man die na 1880 de leiding der poëtische beweging zou overnemen was onbetwistbaar Pol de Mont (1857—1931). Hij was met Albrecht Rodenbach bevriend geweest, onderging de heilzame invloed van Guido Gezelle, bezat een levendig temperament dat wel bekoord moest worden door Hiel en Antheunis, maar steunde weldra ook op het voorbeeld van Dautzenberg om zich als voorvechter van „de kunst om der kunst wille” op te werpen, terwijl hij zich niet minder ontvankelijk betoonde voor de klanken uit de Franse „Parnasse.”

Indien we deze citaten over Dautzenberg van de grootmeester der Vlaamse letterkunde, A. Vermeylen, lezen, dan komt toch onwillekeurig in onze gedachten, dat wij in Heerlen Jan Michiel Dautzenberg toch wel erg vergeten zijn. Wie van de Heerlenaren — om nog niet te spreken van niet-inwoners van onze stad, of van de vele vreemdelingen, die Heerlen aantrekt — geeft zich enig idee wanneer hij door de Dautzenbergstraat loopt of er winkelt, dat deze straat haar naam te danken heeft aan deze in Heerlen geboren dichter, die door Vermeylen, waardig en belangrijk genoeg gevonden werd om hem in zijn essay over de Vlaamse letteren te betrekken?

In het oude stadhuis bleef destijds nog enigermate de herinnering wakker door de hardstenen gedenkplaat, aangebracht in de hal bij gelegenheid van de herdenking van zijn honderdste geboortedag op 6 december 1908. Deze, op 13 december 1908 onthulde gedenkplaat, aangeboden door het Provinciaal Genootschap Limburg, is met de afbraak van het oude stadhuis verdwenen. Mogelijk dat zij nog ergens in de magazijnen van Publieke Werken ligt opgeborgen. Zo dat het geval is, dan wil het mij voorkomen, dat zij toch ergens herplaatst dient te worden om de belofte waar te maken van de toenmalige burgemeester Charles de Hesselde. Deze toch nam de gedenksteen in ontvangst met de woorden: „Dezen gedenksteen te aanvaarden is voor Heerlen een aangename taak, omdat hier gehuldigd wordt een Heerlenaar, die in de drukke bezigheden zijner dagtaak nog tijd wist te vinden voor de kunst, aan welke hij zijn onsterfelijkheid te danken heeft.” Echter ook om op deze wijze weer de herinnering wakker te roepen aan een Heerlenaar uit de vorige eeuw, die meer dan plaatselijke betekenis had. Tegelijkertijd zal althans een gedeelte der Heerlenaren zich weer bewust worden waaraan de Dautzenbergstraat haar naam ontleent.

Deze overwegingen geven mij tevens de gelegenheid om zijn levensloop weer eens naar voren te halen. Zijn honderdste geboortedag werd in 1908, dank zij het initiatief van het Provinciaal Genootschap voor Geschiedkundige Wetenschappen en Kunst „Limburg”, met luister te Heerlen herdacht. Wij komen hierop later nog terug. De herdenking van de 150e geboortedag in 1958 is in ons gewest in volmaakt stilzwijgen voorbijgegaan.

In de Paaseditie 1960 van „Het Belang van Limburg” te Hasselt werd daarentegen aandacht besteed aan zijn negentigste sterfdag. Voor het Limburgs Dagblad was dit bericht aanleiding tot het plaatsen van een kort artikel met als kop „Belgische waardering voor Heerlense dichter”.

Hierbij is het verder gebleven. „Het Belang van Limburg” uitte zich over Dautzenberg als volgt:

„Een van onze beste dichters, en ook wel de eerste in onze letterkunde van de negentiende eeuw, die brak met de oude sleur en slenter van de klassieke verzenmakerij, is Jan Michiel Dautzenberg geweest. Hij brak met het klassiek ritme, met de knellende regels der verskunst, waarbij jamben en alexandrijnen op de voorgrond stonden. Hij was het die een echt volks en levend vers durfde schrijven.

„En na hem is dan Guido Gezelle verschenen, die wij wel niet als een navolger van Dautzenberg mogen noemen, doch die dan toch op het ingeslagen pad van zijn voorganger is doorgewandeld.”

Jan Michiel Dautzenberg is een oprecht en waar kunstenaar geweest. Zijn werk is niet zo omvangrijk, maar wat van hem verscheen, is wel de moeite waard gelezen te worden. In zijn nagelaten papieren vond men ook nog een zangspel „Maria van Brabant”, dat echter nooit uitgegeven is. Hij was de eerste die in onze verskunst streefde naar een zuivere plastische uitbeelding, en die door zijn oprechtheid en eenvoud zodanig schreef, dat zijn verzen door iedereen konden gelezen worden en vooral

gesmaakt. Hij was een groot dichter, omdat hij een natuurlijk dichter was."

Dautzenberg heeft het grootste gedeelte van zijn leven in België doorgebracht. In België is dan ook meer aandacht aan hem besteed dan in Nederland. Zijn levensbeschrijving in het Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek, deel VII, is dan ook van de hand van Maurits Sabbe. Noch Arnold Sauwen, noch het Jaarboek Limburg van 1907 zijn zo volledig als dit, hieronder volgende, levensbericht:

„DAUTZENBERG (Johan Michiel) werd geboren te Heerlen op 6 December 1808, overl. te Elsene bij Brussel 4 Febr. 1869. Na het onderwijs zijner dorpschool genoten te hebben, leerde hij Latijn bij kapelaan Mieris en werd dan secretaris van graaf van Belderbosch, dien hij naar Parijs vergezelde. Na enkele maanden was hij te Heerlen terug, waar hij eerst notaris- en ontvangersklerk en naderhand onderwijzer werd. Dezelfde betrekking bekleedde hij te Bergen, te Doornik, en kort vóór 1830, te Gent, waar hij benoemd werd, dank zij de bemoeiingen van graaf François Dumonceau, den bekenden adjudant van den Prins van Oranje. Dautzenberg knoopte te Gent innige vriendschapsbetrekkingen aan met Prudens van Duyse, Judocus Jan Steyaert, schoolhoofd, en Johannes van Dam Thz., (zie art. in dit deel) onderwijzer in het tuchthuis aldaar. Die kennismaking oefende sterken invloed uit op Dautzenberg's letterkundige ontwikkeling. Hij bleef niet lang te Gent. In 1830 kwam hij naar Vilvoorde als huisleraar bij de familie van graaf Dumonceau, die in 1819 te Brussel in het huwelijk was getreden met Thérèse d'Aubrenie, bij wie hij drie dochters en twee zoons had. In zijn vrije uren beoefende Dautzenberg de poëzie in het Fransch en het Duitsch, doch later uitsluitend in het Nederlandsch. Bij de familie Dumonceau leerde hij de dochter van den vrederechter van Vilvoorde, Melanie Maillart, kennen, met wie hij op 18 Oct. 1838 in het huwelijk trad. Hij gaf toen zijn betrekking als huisleraar op en ging naar Chatelineau als rekenplichtige van de ijzersmelterij en de kolenmijnen der Société de Commerce de Bruxelles. Hij woonde daar tot 1841. Tot Boekhouder der Société de Commerce te Brussel benoemd, nam hij te Vilvoorde zijn intrek bij zijn schoonouders en reisde elken dag naar de hoofdstad, doch mettertijd kwam hij zich te Elsene vestigen. Hij had twee dochters: Emilie, die de vrouw werd van den vlaamschen dichter Frans de Cort, en Adèle, die in het huwelijk trad met den heer Piré, leeraar aan het koninklijk Atheneum te Brussel. Zijn zoon Philippe werd een van de bestuurders der kunsttapijtweverij Braquenié te Parijs. In zijn huiselijken kring leidde hij een nederig, gelukkig bestaan, doch omstreeks 1860 werd hij gekweld door chronische bronchitis en kortademigheid, die hem zijn dagelijksch werk zeer moeilijk maakten.

Omstreeks 1843 vatte Dautzenberg het plan op zijn gedichten in een bundeltje te verzamelen en uit te geven, doch moeilijkheden van stoffelijken aard noodzaakten hem daarmede te wachten tot September 1850. Toen verschenen zij onder den titel *Gedichten*, bij C. Muquart te Brussel. Dautzenberg beleefde veel genoeg aan dit bundeltje, dat werkelijk een nieuw, fris geluid in de vlaamsche literatuur liet hooren. Hij stelde het

vooral op prijs, dat Nicolaas Beets hem zoo vleidend over zijn gedichten schreef. Dautzenberg openbaart zich in deze gedichten als een beslist voorstander van de antieke metra, waarmede hij tegen het „eentonig geklapper van iamben en trochaeën” wilde ingaan. Zijn theorieën ontwikkelde hij in zijn *Beknopte Prosodia der Nederduitsche Taal*, eerst uitgegeven in het *Taalverbond* (6e jg., 7e dl. 1850) en daarna afzonderlijk te Antwerpen bij H. Peeters, 1851. De opvattingen, die hij hier ontwikkelt komen bijna woordelijk uit Dr. Joh. Christ. Aug. Heyse's *Deutsche Schulgrammatik*, hoofdstuk *Verslehre*. Door deze theorie, die hij met warmte en talent verdedigde, oefende Dautzenberg een niet geringe invloed uit op de zienswijze, die Prudens van Duyse daarover ontwikkelde in zijn *Verhandeling over den Nederlandschen Versbouw*, bekroond door het Nederlandsch Instituut ('s Gravenh. 1854). Dautzenberg was ook vurig voorstander van het behoud en het opnieuw invoeren van allerlei nederlandsche taalarchaïsmen. Hij pleitte herhaaldelijk voor het gebruik van het oude *du*, voor het streng inacht nemen van alle buigingsuitgangen, tegen het vervangen van de datief- en genetiefbuiging door omschrijving met *aen* en *van*, enz. Dit is te verklaren niet alleen door wat de dichter zelf zijn conservatieven aard noemt, maar ook nog eenerzijds, omdat in zijn limburgsch dialect veel van dit alles nog leefde en anderzijds, omdat het Hoogduitsch zijn nederlandsch taalgevoel beheerschte.

In het jaar van Dautzenberg's dood gaf zijn schoonzoon Frans de Cort al de oorspronkelijke gedichten uit, die niet in den bundel van 1850 voorkomen (*Verspreide en nagelaten Gedichten*). In zijn inleiding tot deze bundel kondigde de uitgever aan, dat hij eerlang een reeks vertalingen, waaronder een vijftigtal oden van Horatius, in het licht zou zenden. Daar kwam echter niets van. De Horatius-vertalingen geraakten zelfs zoek en het is eerst in 1910, dat Mevrouw de Wildeman-de Cort, Dautzenberg's kleindochter, ze terugvond en liet verschijnen: *Horatius' Oden, metrisch vertaald door J. M. Dautzenberg met inleiding van Dr. M. Sabbe* (Wed. Monnom, Brussel 1923).

Werkjes van minder belang zijn: het *Volksleesboek* (1844), en *Verhalen uit de Geschiedenis van België* (1850), die Dautzenberg uitgaf in samenwerking met P. van Duyse; *Willkomssgruss dem Deutsch-Vlämischen Sängerbund — Welkomgroet den Duitsch-Vlaemschen Zangverbonde*, te Gent (1847); *Verslag over den Vlaemschen prijskamp, door 's lands bestuer uitgeschreven, bij gelegenheid der vijf en twintigjarige Jubelfeesten, toegewijd aan Z.M. Leopold I* (1856); *Brugsche Beyaertgroet* (1862); *Strijdige richtingen sedert drie, vier eeuwen der Hoog- en Nederduitsche taelleeraren* (1862).

In 1857 richtte Dautzenberg met P. van Duyse, J. Heremans e.a. het onderwijzerstijdschrift *De Toekomst* op, waarin verscheidene zijner opstellen voorkomen.

Zijn portret is gelithografeerd door G. G. A. Last.”

Nadien kwam Maurits Sabbe in het bezit van nieuwe gegevens, die hij voldoende de moeite waard vond om er uitvoerige aandacht aan te besteden. Zij werden in 1928 uitgegeven bij „Lectura” te Antwerpen in de

bundel „Letterkundige Verscheidenheden” onder de titel „Dautzenbergiana”. Het betreft hier een zeventigtal particuliere brieven van Dautzenberg, benevens enkele brieven van zijn schoonzoon Frans de Cort, van Prudens van Duyse en J. J. Steyaert. Deze brieven bevinden zich in het Museum Plantin-Moretus te Antwerpen. Het zijn alle brieven, door de schrijvers gericht aan hun vriend Johannes van Dam, Thz., waarvan Sabbe dan verder vermeldt:

„Al de bovenvermelde brieven werden door de schrijvers gericht aan hun vriend Johannes van Dam, Thz., onderwijzer in de gevangenis te Woerden, en gestorven in het jaar 1877. Vóór de omwenteling van 1830 was van Dam onderwijzer in een lagere school en tevens belast met lessen in het tuchthuis te Gent. In Maart 1831 keerde hij naar Holland terug, verbleef korten tijd in zijn geboortestad Utrecht, en nam daarna als vrijwilliger-kanonnier dienst in het leger. Op het adres van een brief in de maand Augustus van dat zelfde jaar verzonden, noemt P. van Duyse hem „vaderlandsch dichter en verdediger, in garnizoen, te Naarden.”

Voor zoover wij konden nasporen, namen de biografen onzer literatuurgeschiedenis geen notitie van den eerzamen Van Dam, en toch was de man niet geheel zonder verdienste op dat gebied. Hij schreef o.a. kindergedichtjes, die Dautzenberg toelieten van zijn vriend te zeggen, dat hij „met veel geluk op Van Alphens voetstappen wandelde”.

De vriendschap, die Van Dam met Dautzenberg, Van Duyse en Steyaert verbond, was van zeer innigen en duurzamen aard. Ze leerden elkander kennen te Gent. Steyaert, de oudste van de vier, was sedert 1828 bestuurder van de lagere school op het Prinsenhof; Van Dam gaf lessen in het Tuchthuis; Dautzenberg was omstreeks 1830 ook tot onderwijzer te Gent benoemd en Van Duyse studeerde daar in de rechten op de Hoogeschool.”

Deze brieven geven een aantal aanvullingen op de gepubliceerde biografieën van Dautzenberg.

In 1830 vinden wij Dautzenberg te Gent als onderwijzer, dank zij de bemiddeling van Graaf François Dumonceau, in die tijd adjudant van de Prins van Oranje. In hetzelfde jaar werd hij echter huisleraar bij de familie Dumonceau te Vilvoorden. Maar laten wij verder Sabbe aan het woord over deze episode:

„De twee-en-twintig-jarige, eenvoudige Limburgsche jongen voelde zich toen zeer gelukkig. Hij werd op vriendelijkste wijze onthaald. Men overhoopte hem met eerbewijzen. „Duizende onbeschrijflijke aandoeningen maakten (hem) duizelig”.

„Hij vond een logeerkamertje op de Grootte Mart te Vilvoorde, tegen den uiterst billijken prijs van 30 fr. in de maand, met ontbijt en avondthee, en hij ging zijn middagmaal nemen in *De Zon*, tegen 75 centiemen „per kaart” waarvoor hij „royalement” gediend werd!.

Bij de familie Dumonceau moest hij drie uren les per dag geven en ontving daarvoor 60 fr. per maand. „Bijgevolg arme tijd!” schrijft hij aan zijn vriend Van Dam. Maar het genoeg dat hij smaakte in het gezelschap van zijn meesters, deed hem met dit karig loon vrede nemen. Hij had vrijen toegang tot het kasteel met zijn mooien tuin, waar hij menig

aangenaam uurtje doorbracht. Ook was hij daar 's avonds dikwijls te gast en las toen aan de dames voor.

In dien tijd besteedde hij zijn vrije uren minder aan de poëzie, alhoewel hij reeds eenige Nederlandsche, Duitsche en Fransche verzen op zijn actief had. Hij hield zich meer bezig met tekenen en vooral met muziek. „Dagelijks besteed ik een paar uren aan het muziek” schrijft hij. Hij speelde fluit en een deel van zijn repertorium is ons bekend. „Acht aria's uit de *Muette de Portici* en op 2 duo's na de geheel *Dame Blanche*, dit zijn mijn vorderingen”, laat hij aan Van Dam weten.

Hij was zoo gaarne bij de Dumonceau's dat hij andere betrekkingen met grooter geldelijke voordeelen, te Maestricht bij Diederer en te Brugge bij Brans, van de hand wees. Ware de familie Dumonceau ten gevolge van de omwenteling naar Holland getrokken, dan was Dautzenberg voornemens mee te gaan.

Dautzenberg had intusschen wel last om rond te komen. „Ik heb kost en woning”, vertrouwt hij aan Van Dam, „maar ik heb meer noodig dan een vogel!”. En toen zijn vriend hem aanraadde een „dodderig dotje” een liefje te zoeken, antwoordde hem Dautzenberg: „Het speelgoed is veel te duur en ik ben veel te kaal”. Hij had bovendien, sedert den dood van zijn vader in 1833, te zorgen voor een zuster, die hij te Brugge in een kostschool had uitbesteed. „Ik ben haren vader, hare voorzienigheid”, getuigt hij.

In 1837 scheen hij minder tevreden bij de Gravin Dumonceau. Hij klaagt over zekere vernederingen, die hem „naar elders doen verlangen”. „Ik heb wat laat ondervonden,” schrijft hij, „dat er eene klasse van menschen bestaat die onvatbaar is voor edele gevoelens, en die zich bevlytigt om alle schakeringen van kieschheid op eene innemende wijze aan den dag te leggen; de onervaren regtdenkende mensch valt in de strikken die zooveel aanlokkends hebben, en zucht eindelyk: Had ik dat geweten!!”. In hetzelfde jaar leerde hij op het buitengoed der Dumonceau's Melanie, Ludovica, Felicitas Maillart kennen en trouwde met haar op 18 October 1838. Hij gaf toen zijn betrekking als huisleeraar op en ging naar Chate-lineau als „Agent Comptable” van de ijzersmelterij en de Koolmijnen der Société de Bruxelles. Hij woonde daar 2 jaar en 4 maanden, doch kwam in Mei 1841 naar Vilvoorden terug, waar hij zijn intrek bij zijn schoonouders nam. Hij was toen benoemd tot boekhouder van de Société de Commerce te Brussel zelf, waar hij elken dag heen reisde.”

Dautzenberg reisde dagelijks met de „stoomwagen” van Vilvoorden naar Chatelineau. Zijn schoonvader, bij wie hij inwoonde, was vrederechter te Vilvoorden en reeds op leeftijd. Hij wijdde hieraan aandacht in een van zijn brieven, als hij schrijft:

„Mijn post,” schrijft hij verder, „brengt mij 2000 franken in, en vier huisjes, de huwelijksgift mijner vrouw geven ons nog duizend franken netto, zoodat wij zonder schulden te maken kunnen leven. Het netto van mijn inkomen werd tot hertoe door mijne boekerij verzwolgen. Wij leven dus op ons gemak, verzamelen wel is waer, geene schatten, maer dunken ons nog ryk, als Croesus, zaliger gedachtenis. Indien de hemel mijne schoonouders tot zich riep, hetwelk zoo laet mogelijk gebeure, dan heb-

ben wij het plan gevormd ons ergens in een hoekje bij den Rijn neder te laten met een vermoedelijk inkomen van 2000 fr.. Muzijk, poezy en kinderen kunnen ons dan den avond van ons leven aengenaem maken."

Uit dit citaat blijkt, dat zijn aanleg en ambitie in het bijzonder lagen bij de schone kunsten; van andere ambities gaf hij weinig blijk, ofschoon in deze overgangstijd voor de scheiding van noord en zuid er op het punt van problemen geen gebrek was. In sommige brieven klaagde hij wel eens over zijn onpoëtisch leven.

Uit deze brieven blijkt verder, hetgeen niet in de biografieën tot gelding komt, dat de onderneming waar hij het eerst een aanstelling kreeg, de Société de Commerce, likwiederde en dat hij eerst daarna in dienst trad van de Société Générale, de grote onder koning Willem I opgerichte industriebank. Hier bekleedde hij de functie van Inspecteur der Kolenmijnen, naar alle waarschijnlijkheid geen technische maar een financieel-controlerende functie. Hij was ondertussen verhuisd van Vilvoorden naar Elsene. Als Inspecteur der Kolenmijnen moet hij ongetwijfeld verdiensten hebben gehad, want in 1862 werd hij bij gelegenheid van 's Konings geboortedag gedecoreerd tot ridder in de Leopoldsorde.

Zijn middelen lieten toe, dat hij alleen of met zijn vrouw of vrienden enkele reisjes maakte naar de Rijn, Holland, Parijs en Auvergne. In 1863 was hij in de Auvergne met zijn vriend Braquenié, later de schoonvader van zijn zoon Philippe Dautzenberg. In de Auvergne zocht hij genezing voor een hardnekkige bronchitis, of was het een ander longlijden, het is niet duidelijk. Het „metaalwater" van Mont Dore bracht geen genezing. Zijn laatste brieven aan zijn vriend van Dam waren dan ook zeer pessimistisch: „Alle levenslust heeft mij begeven, ik heb geenen wil meer, en hadde ik eenen wil, mij ontbrake de kracht dien uit te voeren".

Op 5 februari 1869 berichtte zijn zoon Philippe het overlijden van zijn vader.

Kort willen wij nog stilstaan bij een drietal punten. Dautzenberg als dichter heeft zeker zijn tijd overleefd. Het is aardig om zijn gedichten nog eens door te gaan, maar het is een stijl en een trant, die ons niet meer ligt.

Heerlen lag hem na aan het hart. De herinnering aan zijn geboorteplaats kwam herhaaldelijk tot uiting, in het bijzonder in het gedicht „De Heimreise", opgedragen aan zijn vriend J. Joseph Gerards.

Zestien jaar reeds hield mij
het noodlot verre van Limburg,
Ver van den needrigen oorde gebannen,
dat sterker mij aantrekt
Dan het verleidende schoon
en de luister der woelige hoofdstad.
Toen sloeg eindelijk het uur der verlossing!
De vliegende stoomgrijs
Bracht me naar Valkenburg,
lief stedeken over den Maasstroom.
Twee uur oostwaarts van daar
glimlacht mijn Eden der kindsheid.

Schooner gesmukt en rijker omkranst
rees Heerlen, mijn Heerlen,
Nooit voor den blik zijns zoons.
Hoog klopte mij 't hart in den boezem.
'k Scheen den bedaarderen vriende
voorzeker een moeilijk raadsel.

Van zichzelf zegt hij:

Een groote dichter word ik nimmer
'k gevoele dit maar al te wel,
Want zing ik, 't geldt mijn dorpje immer,
En 't eene of andre beuzelspel.

Belangrijk is, volgens de getuigenis der Belgische letterkundige historici, zijn invloed geweest op zijn tijdgenoten, die andere wegen wees. Maar dit is een punt, waarover op dit gebied competente figuren hun licht moeten laten schijnen. De aandacht, die August Vermeylen aan Dautzenberg schonk, en boven is geciteerd, is wel een zeer competente getuigenis voor zijn betekenis in zijn tijd. In 1869 werd dit in de herdenkingsrede van de Leuvense hoogleraar P. Willems uitgesproken, naar aanleiding van het overlijden van J. M. Dautzenberg. Latere generaties hebben dit bevestigd, zoals boven is gebleken, maar zoals men ook terugvindt bij M. Sabbe, zelfs bij de voor deze letterkundige periode zeer kritische W. Kloos. In de hieronder vermelde literatuuropgave kan men de nodige getuigenissen terugvinden.

Het enige gedicht, waar ik nog op zou willen wijzen, is:

DE BERGHWERKER

Diep in der aerde gheheimen schoot,
Hamert ende beitelte de cnape,
Opdatti silver ochte loot
Den meestere samenschraper.

Dat lampkijn werpet door die mijn
Een naer ende doodsche ghefloncker,
Terwijl een heldere morgenschijn
Opclaret sijns herten doncker.

Hi peinset aan smeesters bloeiende kint,
Hi dencket dier schoone maghet,
Die hi so tederlickem bemint
Die hem so wale behaghet.

Ende waer die clocke ter kercken luudt,
Dicht bider groene linde,
Daer biddet in anxen die jonghe brout
Veur uren troubemende.

Dies duncket hem der aerde schoot
Verwandelt in bloemighe dreven,
Dies sietti met gout en de roosenroot
omgheven sijn jeughdich leven.

Daer schieten op eens uten diepen gront
Der wateren woeste golven —
Die hebben dat blide herte tirstont
Met al sine hope bedolven.

Toen Dautzenberg dit gedicht schreef, onder invloed van zijn functie bij de Belgische mijnen, kon hij niet bevroeden, dat zijn geboorteplaats eens de belangrijke mijnstad zou worden die zij nu is. Voor deze toevalligheid menen wij toch de aandacht te mogen vragen.

Een punt, dat ons echter historisch interesseert, is: hoe stond Dautzenberg tegenover de politieke bewegingen van zijn tijd, in het bijzonder de Belgische omwenteling van 1830? Uit de door M. Sabbe gepubliceerde briefwisseling met Van Dam krijgt men hierover enig beeld. M. Sabbe schrijft hierover o.m. op 8 februari 1831:

„In dit opzicht treft ons de buitengewoon onverschillige houding, die Dautzenberg in den beginne te midden van de toch niet alledaagsche politieke gebeurtenissen aanneemt. Op 8 Februari 1831 schrijft hij aan Van Dam, die toen nog te Gent verbleef: „Dagelijks lees ik de gazetten, bijgevolg heb ik gezien wat er te Gent omgegaan is, pas op u in zulk een verwarring te brengen”. En dat is alles. Hij is meer bekommerd om het *carré magique* en de vermenigvuldiging van den *Polakschen Jood*, twee rekenspelletjes, die Van Dam hem destijds leerde en die hij nu vergeten had, dan om de politieke gebeurtenissen. Hij praat over gedichten, geeft Van Dam uitleg van Fransche woorden, schertst over frivoler dingen als b.v. Van Dam's successen bij de meisjes, geen woord over de revolutie tenzij die aanmaning tot voorzichtigheid.

Uit een brief van 14 februari blijkt, dat Van Dam aanstalten maakt om naar Holland terug te keeren. Dautzenberg raadt hem aan het van Brussel uit over Antwerpen te wagen met de diligentie of de barge. Hij hoopt daarbij op een oponthoud van zijn vriend te Vilvoorden. In dezen brief komt een zinspeling op den politieken toestand voor, waaruit blijkt, dat Dautzenberg Oranje-gezind was: „Vriendlief, schrijft hij, ik denk nog, dat wij den Prins van Oranje zullen krijgen, in weerwil aller woedende patriotten. Frankrijk weigert zijnen zoon. Leucht, zal niet aannemen nog aangenomen worden, het Congres wordt dagelijks meer en meer de spot der heldennatie. Enfin ik heb reden tot hopen”. Dit belet hem echter niet om zijn schertsen van dien verliefdens „aartssnoeper” van een Van Dam voort te zetten en hem met evenveel gemoedsrust verdere wenken bij de studie van het Fransch te geven.

Van Dam had België over Brugge verlaten en bevond zich in Mei 1831 te Utrecht. Hier geeft Dautzenberg hem verslag over den toestand in ons land, en ditmaal klinkt zijn toon ernstiger: „Onze belgische gezigteinder is altijd dezelfde, de goedgezinden verliezen moed; de overigen schreeu-

wen: wij zijn verraden en verkocht. In Namen, Antw. & vechten de vrijwilligers tegen de jagers en de garde civique moet de eersten ontwapenen en hun de vlugt doen nemen. Thans bereidt men den Nationalen geest op iets voor: de regent zou gezegd hebben, dat de oudste zoon van den Prins over België zou heerschen. Janhagel is zoo woedend niet meer tegen Or. . . . sedert het verboden is te plunderen. De volontairen alleen, zonder tucht nog gehoorzaamheid willen steeds tegen Holland. De stille burger zucht en vreest eenen binnenlandschen opstand van het plunderingsvolkje, dat tot nog toe aan de oppermagt beveelt. Voor den verlichten is Saxe-Cobourg slechts eene leur, zij beginnen zelfs de mogelijkheid te willen inzien van weervereeniging aller provintiën. Enfin de Walengeest is slecht. Vreezend werpen de eenen hunnen blik naar Polen en de anderen hopen. Uiterst ben ik aangedaan over de zoodanige gesteldheid onzer zaken. Nog lang zal ik mijne zuchten ten hemel moeten zenden.”!

Dautzenberg voelde geen de minste neiging om met de oproermakers mee te doen en achtte zich glukkig dat hij daartoe niet gedwongen werd. „Toen ik u verliet”, schrijft hij op 7 Mei 1832 aan Van Dam, „weet gij hoe bang ik was, dat België’s vrijheid mij onder haar driekleurig oproersvaandel zou schikken. God zij dank, ik heb niet behoeven te handelen tegen mijn hart en geweten. Vier weken na den Leuvenschen veldslag, heb ik mogen mijnen vader gaan bezoeken, de Burgemeester mijner plaats heeft mij eene attestatie gegeven dat mijn broeder deel neemt aan het eerste opgebod, en zoo ben ik tot hiertoe vrij gebleven.” Met Prudens van Duyse noemde hij toch de revolutie „helsche kramerij”. Politiek lag Dautzenberg niet, zoals op een later tijdstip nog eens blijkt, wanneer hij in 1855 zegt:

„Wijselijk en voorzichtig rept Gij geen woordjen van Politiek. Gij hebt gelijk; alles is er toe geschikt om het gezonde menschenverstand op hol te helpen. Onder den naam Vrijheid, Onafhankelijkheid worden gruweldaden gepleegd, die de Voorzienigheid eens zal wreken op de schuldige vorsten en volken.”

De Vlaamse taalstrijd lag hem als literator veel nader. Kort na de definitieve scheiding der twee landen, in 1844, dacht hij daar zeer pessimistisch over; wanneer hij zegt:

„Ik koester weinig hoop voor de ontwikkeling van een volk dat zich zijner taal schaemt en nog lang schamen zal. Niettemin zal ik mijn greintje daertoe bijdragen om het noorder dialect bij de mijnen in achting te houden, en zoo zuiver als mogelijk te bewaren: iets wat al moeylik is in een oord waer die tael bijkans zoo vreemd is als het latijn. De goede menschen spreken nederduitsch en verstaen hun eigen tael niet meer, zoodra zij te boek staet.”

„Koning Leopold beseft hoegenamd niet het belang der vlaamschspreekende gewesten zijns rijks” heet het in den nieuwjaarsbrief voor 1856. „Hij steunt op het gebrekkige stokjen eener overwegende partij-schap. Adel- en Rijkdom, hoogere beambten en Walen gerugsteund door Franschen en Fransche begripen, ziedaar de tegenwoordige

scepter, waeronder het grootere getal inwoners moet plooiën en buigen. Wat zal hier de uitkomst van wezen?"

In later jaren ging hij hierover meer optimistisch denken, zoals blijkt uit de verdere briefwisseling met Van Dam, ofschoon hij verbitterd bleef, toen hij schreef in 1856:

„Nog eens den 21 July zullen wij Gode danken, dat wij onder onzen Vorst eene staatkundige rust genoten hebben, maar daarbij kunnen wij niet vergeten dat wij onder die 25-jarige regeering te vergeefs gevraagd hebben, wat een vrij volk niet hoefde te vragen, wat men aan slaven niet weigert, te weten: een bestuur in eigene taal, met erkenning van gelijk regt naast onze Waalsche landgenoten. — Ziedaar wat wij in plaats van den gevraagden harpzang der Regeering toesturen. En hij die, of om ingebeeelde eer, of om eene ellendige spotsom, iets anders van zijne pen verkrijgen kan, is in geweten geen dichter, in de ziel geen Vlaming! geen Nederlander!"

Verontwaardigd was Dautzenberg met de Vlamingen, toen in 1860 de Nederlandse Tweede Kamer de subsidie schrapte voor de uitgave van het groot woordenboek. De Kamer was van oordeel, dat dit geen rijkszaak was, maar een privé aangelegenheid. In Vlaanderen liep men zelfs met de gedachte rond een petitionnement te richten tot de regering om op het belang te wijzen.

Op taalgebied had Dautzenberg bijzondere inzichten en specifieke moeilijkheden. Zijn kennis van het Duitsch en de invloed van zijn plaatselijk dialect werkten door in zijn ideeën en woordvormingen. Hij streefde zelfs naar een Nederlandse taalvorm, waarin het „du" en „dynen" een plaats zouden krijgen. Hij had dit ondertussen verwerkt in een gedicht, dat hij richtte aan P. van Duyse: „Ik hecht aen 't du de grootste waarde, Ik hoorde 't van mijn „kindscheid af". Zijn gehechtheid aan zijn geboortestad kwam hierbij mijns inziens duidelijk om de hoek kijken.

Het is mede om deze reden, dat wij het dienstig vonden om deze Heerleenaar als in een historische verschijning wederom voor het voetlicht te brengen. In onze zich dynamisch ontwikkelende stad zijn er zo velen, die niet weten wie Dautzenberg was, maar evenmin bevroeden uit welke landelijke omgeving de industriestad zich ontwikkeld heeft. In de geschriften van Dautzenberg vinden wij deze Heerlense periode terug, die tot bijna aan het einde van de negentiende eeuw heeft geduurd, toen Sarolea Heerlen uit zijn isolement verlost.

Over zijn invloed op de Vlaamse letterkunde is mogelijk nog veel meer te zeggen. Dat is echter een vraagstuk voor deskundigen en niet een probleem voor iemand, die slechts gedreven door de belangstelling voor de geschiedenis van zijn stad, een bijna vergeten, maar toch belangrijke oud-Heerleenaar nog eens voor het voetlicht heeft willen halen.

ir. C. E. P. M. RAEDTS

P.S. De hoofdstad Brussel heeft in zijn straatnamenregister ook een „Dautzenbergstraat" opgenomen, waarmee deze oud-Heerleenaar in het hoofdstedelijk milieu blijft voortleven.

HOE EEN LIMBURGSE BELASTING- KWESTIE EEN EINDE MAAKTE AAN EEN MINISTERIËLE LOOPBAAN

(Vervolg)

Op 8 november 1865 vergaderden de Staten van Limburg. Er was een voorstel aan de orde om zich met een adres tot de regering te wenden inzake de voorgestelde verhoging der grondbelasting in Limburg. Bij de debatten had de heer van Wintershoven eveneens geïnsisteerd dat er brieven van ministers waren geweest. Als de heer Pijls het woord verkrijgt, zegt hij volgens de officiële notulen:

„De heer Pijls verklaart zich eveneens voor verzending naar de afdelingen (van het voorstel tot indiening van een adres tegen de verhooging der grondbelasting). Naar aanleiding van wat door den Heer van Wintershoven is in het midden gebragt, meent spreker, — dewijl daarbij ook op hem gedoeld schijnt te zijn —, het stilzwijgen niet te mogen bewaren. Hij wenscht te doen opmerken dat hij overigens bereids in dagbladen heeft doen kennen dat hij geen, zelfs geen dubbelzinnig schrijven van de Regering ontvangen of van wie het ook zij gehoord heeft omtrent de niet-weder indiening van het wetsontwerp betrekkelijk de belasting in Limburg”.

Maar de heer van Wintershoven laat hem niet los en in tweede termijn herhaalt hij wat hij aanvankelijk heeft gezegd. Pijls blijft echter ontkennen en zegt wéér volgens de notulen:

„De Heer Pijls den vorigen spreken (de Heer van Wintershoven) beantwoordend, verklaart bij herhaling dat hem noch direct, noch indirect, ministerieele brieven of mededeelingen, officieel of officieus, geworden of vertoond zijn volgens welke de wet nopens de grondbelasting in Limburg niet meer zou worden ingediend en dat hij bij gevolg daarvan evenmin gebruik heeft kunnen maken ter gelegenheid der verkiezingen van 1864, in welke hij zich slechts als particulier, geenzins als Burgemeester van Maastricht, ingelaten heeft”.

De redakties van de l'Ami en van het Venloosch Dagblad oordeelden nu dat de maat vol was en op 18 november 1865 publiceerden zij de volgende brief door minister Betz onder dagtekening van 's-Gravenhage 4 mei 1864 aan van der Maessen de Sombref geschreven en die luidde als volgt:

„Amice,

Nagenoeg gelijk met uwen brief ontving ik er eenen van Pijls, die ook natuurlijk nagenoeg dezelfde onderwerpen behandelde, waarover gij mij schreef. Ik heb *den brief van Pijls beantwoord* en haast mij om het ook den uwen te doen. Met U hoop ik, dat nu de verkiezingsstrijd op een zuiver terrein is gebragt de liberale beginselen in Limburg zullen zegevieren. Pijls verzoekt mij dringend om de wet op de bieren formeel in te trekken, maar gij gevoelt, dat zoo iets onmogelijk is in den stand, waarin de zaak zich thans bij de kamer bevindt. Gaarne had ik gezien, dat men de wet niet had onderzocht. De kamer had echter zoo weinig werk, dat men gretig alles aangreep, om wat te rekken. En nu het ontwerp is onderzocht, zou het toch waarlijk geen houding hebben, het ontwerp in te trekken, zoo lang er geen verslag is; zoodanig verslag alleen kan de intrekking motiveren. Daarenboven, als ik de bieren had ingetrokken en de grondbelasting

niet, zou men dan, uit deze verschillende wijze van handelen geene onderscheidene gevolgtrekkingen hebben afgeleid. Gij weet dat ik reeds sedert eenigen tijd tot het besluit was gekomen, de bieren niet te behandelen. Dat besluit was het gevolg niet van het geschreeuw dat men er tegen aanhief, maar van de overtuiging die gij en anderen bij mij hadt weten te vestigen, dat de wet zoo als zij daar ligt, werkelijk nadeelig was voor de kleine brouwerijen. Limburg heeft dus van die bierwet niets meer te vreezen, terwijl zoo als gij weet met het einde der zitting alle ontwerpen van zelf zijn ingetrokken. Ook *de grondbelasting laat ik rusten* en dat is grootendeels uwe schuld. Als collega hebt gij reeds de behandeling van dit onderwerp weten tegen te houden. En toen wij U zoo noode zagen vertrekken, heb ik U, dank ook aan de loyale houding van uwe afgevaardigden in de beide kamers, de toezegging gedaan, *dat ik de grondbelasting zou laten rusten*, als de houding van Limburg het mij niet onmogelijk maakt.

Ik heb woord gehouden, tot dat de verkiezing te Roermond mij als het ware zedelijk dwong om het antwoord op het verslag in te zenden. Dat antwoord, een zeer uitvoerig stuk, lag reeds sedert geruimen tijd gereed en het is alleen toe te schrijven aan de persoonlijke tusschenkomst van U en van Pijls, dat ik van die inzending heb afgezien. Ik zal er niets meer over zeggen dan alleen dat ik hoop dat men in Limburg zal begrijpen, dat deze handelwijze niet het gevolg is van de houding der oppositie aldaar, maar enkel en alleen van de intercessie der vrienden van het Ministerie. Gij die mij kent weet, dat eene oppositie, als helaas tot nu toe in uwe Provincie wordt gevoerd op mij een geheel tegenovergestelde uitwerking heeft als men daarmede schijnt te beoogen. Aan den Directeur der belastingen laat ik schrijven om vooral met de meest mogelijke gematigdheid te werk te gaan en de kleine overtredingen door de vingers te zien. Vooral met het oog op de nieuwe wet op het personeel is het wenschelijk de zaken zoo veel mogelijk in *statu quo* te laten. Die overdreven ijver der ambtenaren heeft mij al menig verdrietig ogenblik gekost.

Het verslag omtrent de wet op het personeel wordt gedrukt, zoodra ik het heb zal ik antwoorden enkel met het doel om het nieuwe belastingplan in de hoofdstukken bekend te maken. Ik zend U dan de beloofde cijfers. Men zal dan in Limburg zien dat de Minister van Financien het zoo kwaad nog niet meent en dat zij door de nieuwe regeling der belastingen, oneindig meer bevoordeeld worden, dan zij ooit nadeel hadden kunnen lijden door de grondbelasting en de bieren. De kamer zal hoogstwaarschijnlijk niet lang meer bij een zijn.

Tegen Pinksteren gaat zij heen, en komt dan naar ik hoor niet meer terug. Met het verslag op de bieren, zal men zich niet haasten, en misschien blijft het geheel achterwege, omdat men voldoende mijn inzichten kent; althans ik verberg die niet.

(get.) Betz. "

L'ami deed deze brief volgen van de volgende regels:

„Un mot à M. Pijls.

Vous avez l'honneur d'être à la tête de l'antique cité de Maestricht!

Les sentiments nobles et élevés en politique, n'y ont besoin que d'être éveillés pour pousser notre population active et laborieuse, sincère et indépendante, vers les régions de la plus ardente aversion, du plus terrible dégoût contre ceux qui la trompent.

Dans votre intérêt personnel, nous vous engageons, expliquez vous.

Avez-vous ou n'avez-vous pas reçu des lettres ministérielles électorales en 1864? Aux Etats-provinciaux vous avez dit, non. M. Betz dit, oui.

Expliquez-vous, il en est temps.

Maestricht, par mille circonstances est assez malheureux déjà, pour ne pas se voir sacrifié par son propre bourgemestre dans un moment décisif.

M. Hubert Pijls, expliquez-vous."

Twee dagen later had de minister van Financiën zijn ontslag ingezonden. De heer Pijls adresseerde toen aan het Dagblad een brief van volgende inhoud:

Aan de Redactie van het Dagblad van Zuid-Holland
en
's Gravenhage.

Mijnheer de Redacteur!

In Uw nummer van eergisteren zegt gij, dat, uit het beruchte schrijven van den heer Betz aan den heer van der Maessen, onder anderen blijkt:

„dat de heer Pijs niet alleen brieven geschreven, maar ook brieven van Ministers ontvangen heeft. *In ons blad verklaarde hij het tegendeel*”.

In deze gevolgtrekking tref ik twee onjuistheden aan. Mag ik UEd verzoeken, mij dezelve, door middel van Uwe courant, te laten herstellen?

Als eerste is: dat uit het schrijven van de heer Betz niet blijkt, dat ik brieven van Ministers, maar wel, dat ik een brief van de heer Betz ontvangen heb.

De tweede en de voornaamste is: dat ik nooit heb tegengesproken „brieven van Ministers” of een brief van de heer Betz, zoo als gij het noemen wilt te hebben ontvangen. Ik heb

1° letterlijk tegengesproken, *dat ik in het bezit zou wezen van eenen brief van „het hoofd van het Kabinet”* enige dagen vóór de verkiezing van 1864 aan mij geschreven en de verzekering bevattende „*dat het wetsontwerp op de grondbelasting niet weder zal worden aangeboden*” (zie Dagblad van 1 November j.l. en 2° letterlijk verklaard, *dat ik van geen lid van het ministerie een schrijven had ontvangen, de verzekering inhoudend „dat het wetsontwerp op de grondbelasting niet weder zal worden aangeboden”* (zie Dagblad van 6 November j.l.).

Bij onbevooroordeeld nadenken, overigens, zult gij, mijnheer de Redacteur! spoedig beseffen, dat het nooit in mijne bedoeling kan hebben gelegen om tegen te spreken, dat ik „brieven van Ministers” had ontvangen. Immers dat was noch voor U, noch voor het blad, dat gij in Uw nummer van 28 October j.l. citeerdet, de kwestie. Volgens laatstbedoeld blad had de heer Thorbecke, eenige dagen vóór de verkiezing van 1864, geschreven „*dat het wetsontwerp op de grondbelasting niet weder zou worden aangeboden*”. Op dit terrein dus moest de beruchte brievenkwestie worden onderzocht en beoordeeld. En inderdaad, of de minister van financiën al of niet beloofd had de zaak van de grondbelasting te laten rusten, dat was de vraag niet meer. Door zoodanige belofte toch zou men den Minister niet voor de toekomst verbonden hebben kunnen achten. Maar de toezegging „*dat het wetsontwerp niet weder zou worden aangeboden*” moest betrekking hebben op de toekomst.

Deze of soortgelijke toezeggingen nu heb ik nooit in het bij mij ontvangen schrijven van den heer Betz gelezen; integendeel, ik heb daaruit altijd opgemaakt, dat wij ons, vroeg of laat, aan eene wederindiening van het wetsontwerp hadden te wachten, en dit heb ik reeds tijdens de verkiezingen van 1864 aan leden van de Provinciale Staten verklaard. Het is ook deze verklaring, mijnheer de Redacteur! waarop ik mij in de zitting der Provinciale Staten van den 8 November beriep en die ongetwijfeld bewijst, dat ik bij de verkiezingen van geene ministeriele belofte heb kunnen of willen gebruik maken.

Ik heb de eer te zijn

UwEd Dw. Dienaar
PIJLS
Burgemeester van Maastricht”.

Het Dagblad schreef onder deze brief de volgende regelen:

„Wij nemen dezen brief van den heer Pijs gaarne op, ofschoon, gelijk den vorigen, ook dit antwoord eigenlijk moest worden gericht tot l'Ami des Intérêts Limbourgeois, voor welks titel reeds de heer Pijs groote vrees schijnt te koesteren.

Doch de verdediging van den heer Pijs noemen wij in alle opzichten jammerlijk. Zij rust immers op niets anders dan op woordspelingen, op spitsvondigheden en op dubbelzinnigheid? Het hoofdfeit is: *dat de heer Pijs ontkend heeft brieven van Ministers te hebben ontvangen*, en dat hij *nu* moet erkennen *die wél ontvangen te hebben*. De uitvlugt, dat zijne ontkenenis alleen sloeg op de woorden waarin *letterlijk* de vragen tot hem gerigt waren, zal, dunkt ons, den heer Pijs niet in de schatting zijner medeburgers doen rijzen. De ware betekenis van zijn vastklampen *aan de letter*, om dáárop een ontwijkend antwoord, wat de hoofdzaak zelve betreft, te gronden, zal voorzeker niemand ontgaan.

Hoe het zij: de heer Pijs erkent dan nu eindelijk, dat hij van den heer Betz wél een brief heeft ontvangen; maar hij geeft aan dien brief een zin, waarvan de juistheid alléén beoordeeld kan worden als de brief publiek gemaakt zal zijn. De heer Pijs zal toch wel niet meenen, dat men hem, na hetgeen gebeurd is, op zijn woord alléén gelooven zal? Wij verzoeken hem dus den brief publiek te maken dien de heer Betz hem indertijd geschreven heeft.

Wij rigten nog een tweede verzoek tot de heer Pijs. Er zijn in Limburg personen, wier verklaringen zeker zoveel vertrouwen verdienen als de zijne, en die personen houden het bestaan van een brief „Thorbecke” vol. Zou nu niet de burgemeester van Maastricht wél doen, indien hij eene enquête provokeerde, die zeker hem, indien het regt aan zijne zijde is, in de oogen van het publiek zou regtvaardigen — en ons allen de waarheid doen kennen. Zoo lang toch het bestaan van die brieven wordt volgehouden, bestaat er geen reden — vooral niet na hetgeen nu gebeurd is — om die getuigenissen zoo maar, als onwaar en uit de lucht gegrepen, op zij te zetten.

Met het Volksblad zeggen wij: „dat de zaak nog wel eenige opheldering verdient, voor dat men geheel de waarheid zal weten”; — en wanneer de heer Pijs die waarheid niet schroomt, dan kan *hij* er veel toe bijdragen haar voor de gansche natie duidelijk te maken.

Wat ons betreft wij voegen er niets bij: De beoordeling van den briefschrijver laten wij aan onze lezers. Wij vragen enkel, of zoo'n man nog aan het hoofd mag staan van de hoofdplaats eener provincie, van eene gemeente van 30.000 zielen, van eene stad gelijk die onzer inwoning? Wij mogen het zeer betwijfelen”.

Zoals men ziet had de inhoud van de brief van minister Betz nu niet zo heel veel om het lijf, maar gezien de sfeer in de kamer, die ik zoeven heb gepoogd te schetsen, greep de oppositie de gelegenheid met beide handen aan om het kabinet onaangenaam te zijn. De drukinkt waarmede de brief van minister Betz in de openbaarheid was gebracht was nog niet droog of in de kamer werd een interpellatie aangevraagd. De oppositie sprak van een brievenschandaal en van bedrog bij de verkiezingen. Thorbecke ontkende alle corruptie. Er zou slechts sprake zijn geweest van een onvoorzichtige uitlating in een particuliere brief. Wel erkende hij dat het noodzakelijk was dat de minister van Financiën zou heen gaan. De oppositie was daarmede nog niet tevreden. De leider der conservatieven Baron van Zuylen stelde een enquête voor. Dit voorstel werd echter met grote meerderheid door de kamer verworpen. Minister Betz vroeg zijn ontslag en ook van der Maessen de Sombref moest zijn mandaat neerleggen. En burgemeester Pijs? Hij heeft wel nog enkele benauwde ogenblikken moeten doormaken door het geschrijf in de couranten, maar na zijn vrienden Betz en van der Maessen de Sombref het gelag betaald hadden kon hem niets meer gebeuren. Hij bleef netjes op zijn burgemeesterszetel zitten.

H. J. M. FRUSCH

Enige bijzonderheden over het goed

DE LIRP TE WELTEN (Vervolg)

23 april 1697 gaf Jacobus Bogermannus namens de Drossaard J. G. de Ceulere, in erfpacht uit aan Meerten Lochtmans, koster te Welten, in 2de huwelijk met Gertruidt Meens, een half bunder land van een perceel groot 1 bunder 72 roeden, gelegen aen den Dalsberg, belendingen ene lange zijde de Weltenderberg, andere lange zijde Lins Nacken, voorhoofd de erven van hoeve de Rousch. Lochtmans moest hiervoor jaarlijks leveren „1½ vat goet leverbaer cooren, binnen Aken ofte tot Heerlen (te) vervallen a.s. Andriesmisse (op de feestdag van St. Andreas, 30 nov.), ter ordinantie (volgens schikking) van de Wel Eed. Heere de Ceulere hoogh Drossardt de Roschefort.” Tevens vier capunen (gesneden hanen) jaarlijks met Sint Andriesmisse te leveren op „den huijse tot Cunraede” ter ontlasting van het goed de Lirp. De schat en de contributie van dit half bunder land kwamen ten laste van de pachtgever (Lochtmans), ingaande met het jaar 1697. (L.v.O. 2032, p. 86.)

18 nov. 1697 werd voor de Heerlense Justitie door de heer de Ceulere een proces voortgezet tegen Caspar Rhoen, wegens nog te vorderen kooppenningen van het leengoed de Lirp te Welten. Rhoen liet schriftelijk antwoorden door Lambert Thijssen en verzocht om antwoord hierop. Bovendien is hij hangende deze procedure door de heer rentmeester van de Geestelijke Goederen aangeschreven om achterstallige pacht van het goed de Lirp (Keuls Leen) te betalen. Dit goed is hem echter vanwege de heer de Ceulere vrij van lasten verkocht. Hij verzoekt de Justitie bij het nemen van een beslissing hiervan goede nota te nemen.

De heer de Ceulere antwoordde dat het door Rhoen aangevoerde van geen belang was, daar Rhoen te voren schriftelijk om een minnelijke schikking en beëindiging van het proces had verzocht. Desalniettemin heeft de heer (procureur) Frens tegen de bedoeling van Rhoen in, de zaak voor de Justitie willen voortzetten, protesteert etc., Rhoen in geheel latende tegen zijn „bediender” (de heer Frens), of deze laatste zal volmacht moeten tonen. De Ceulere meent, dat hij niet tot repliek kan worden gedwongen, alvorens Rhoen zijn schriftelijk verzoek om een schikking waar maakt en het restant van de kooppenningen, alsmede het bedrag voor de heer rentmeester Ghijsen in handen van de agent Bogermannus betaalt. Hiermede zal hij (Rhoen) schadeloos gesteld zijn. Er zijn geen verdere vorderingen op het leengoed de Lirp, dan dit restant in de Geestelijke goederen van anno 1678.

Schepenen bevelen aan de agent (procureur) van Caspar Rhoen volmacht te tonen en aan de heer de Ceulere op de eerstvolgende justitievergadering van repliek te dienen. (L.v.O. 1927.)

19 nov. 1697, dus een dag later, was er weer een ander proces, nu van Caspar Rhoen tegen Vaes Huntjens. Rhoen voerde aan, dat Huntjens onlangs beslag heeft doen leggen op zijn vruchten te Welten. Hij wil dit arrest ongedaan maken en verbindt hiervoor zijn erfgoederen onder deze

banke (Heerle) gelegen. Hij verzoekt dat Huntjens op de volgende rechtszitting de redenen van zijn arrest zal mededelen en bij in gebreke blijven hiervan hij (Rhoen) van dit arrest bevrijd zal zijn. De schepenen besluiten dit aan Huntjens te doen mededelen en deze te bevelen tegen de eerstvolgende zitting de redenen van de beslaglegging op te geven, anders zal het verzoek van Rhoen worden ingewilligd. (L.v.O. 1927.)

Bij die processen valt steeds weer de onvolledigheid van het genoteerde op. De afloop wordt niet vermeld. We kunnen dit aldus verklaren: De bedoeling van het opschrijven in de zogenaamde „rolle” van de Justitie was slechts het „pro memoria” (ter herinnering) vastleggen. Wordt een zaak daarna door partijen onderling geregeld of door de Justitie afgedaan, dan behoefde men er niets meer van te noteren. Wel had men speciale registers voor het vermelden van de vonnissen, maar hiervan zijn er zoek geraakt.

20 okt. 1698 nam Caspar Rhoen de hypotheek op de goederen te Welten, afkomstig uit de Doom, welke mede ten laste stond van de verkoper Adolph Croon, geheel over te zijnen laste. De heer Croon, thans mede schepen dezer hoofdbanke Heerle, had de betreffende hypotheek op 26 sept. 1693 opgenomen van de Wel Edele Heer Herman Lamberts, Heer van Cortenbach, tot een bedrag van 100 pattacons (400 gulden). „Voor welke capitalee somme (Rhoen's) goederen tot Welten mede waeren verobligeert (verbonden).”

„Tot verseeckeringe van al hetwelcke soo laet hij (Rhoen) deselve hondert pattacons staen op de goederen soo hij van den voorseyden Croon heeft gecocht. . . . (waaronder de weide genaamd de Oude Lirp te Welten) en onder naerdere verbintnisse van sijn huijs, hoff en weijde gelegen tot Welten genoemt de Lirp en voorts generalijck (in het algemeen) sijne persoon ende andere goederen soo tot Welten als elders gelegen.” (L.v.O. 2032, p. 292/3.)

Anno 1701 wendde de heer van Cortenbach zich tot de Justitie van Heerle, met het navolgende verzoekschrift, dat als titel kreeg: „Requeste met twee stucken annex (bijlagen) voor d'heere Lamberts Heere tot Cortenbach, suppliant (indiener van verzoekschrift) tegen Caspar Roen halfwin van den Wingarshoff,” luidende als volgt:

„Verthoont reverentelijck (met eerbied) d'heere Lamberts heere tot Cortenbach hoe dat Caspar Roen halfwin van den Wingars hoff den 20 octobris 1698 op hem genomen heeft sekere obligatie (hypotheek) van hondert specie pattacons, metten vervallen ende te vervallenen interessen van dijen, de welcke Sr. (de heer) Adolph Croon den 26en septembris 1693 uijt handen van den voors. heere verthoonder ter jaerlijxer pension (rente) opgelicht, ende ontfangen had, onder verbintnisse van de cooppenningen geaffecteert (verbonden) staende op de goederen van den Doem (Doom) affcomende, bij hem van wijlen den heere Till aldaer gecocht etc., hebbende den voornoemten Caspar Roen tot verseeckeringe, van den capitalee als verlopen van dijen verbonden sijn huijs, hoff, weijde gen. de Lirpe mitsgaeders alle syne voordere goederen gelegen tot Welten etc., alles naer die voors. twee respectieve obligatien bij copien authentijcke hiermede gaende. Dan alsoo den voors. Caspar

Roen in gebreecke is blijvende van te voldoen den interesse des capitaels voors. tzedert alnoch drije jaeren herwaerts verachteert, nijettegenstaende diverse aen maeninge daer omme in der minnen gedaen, oversulcx keert hem den verthoonder tot U Edele, gediensstigh versoeckende derselver waerschouw ofte summatie brieven ten voors. cas (in het voorn. geval) gerequireert (vereist) addresserende aen den besitter oft eijgnaer van de voors. onderpanden in de geannexeerde (bijgevoegde) acten geexprimeert (opgenoemd) tot voldoeninge van de vervallen rente voors. ad vel infra primam (op of vóór de eerstvolgende zitting), op pene (straffe) van reële procedure, cum expensis (met de kosten), dit doende etc." (L.v.O. 1981, a.o. 1698.)

25 mrt. 1716 bleef Caspar Rhoen, nu „den ouden” genoemd, borg voor zijn zoon Caspar Rhoen den jongen, landmeter, gehuwd met Anna Scheeren, ten behoeve van de Wel Geb. Heere Arnold Godefroid van Bock, Grondheer te Haesdael, wegens het pachten door de zoon van de hof. gen. Obbendorf, gelegen buiten en binnen Haesdael. Hij verbond zijn huis en hof gen. de Lirp, belendingen een hoofd de straat, een zijde den Do(o)m. (Min. Frens, M'tr.)

29 juni 1722 werd door Caspar Rhoen als eiser tegen Mevr. de Trichapelle een proces voortgezet om tot een beslissing te komen. Hij maakte zich kwaad over het door de tegenpartij ingediende schrijven. Zijn goed gen. de Lirp had niet een opbrengst van 30 pattacons (120 gulden) maar van 37½ pattacon (150 gulden) per jaar, terwijl de erop drukende lasten (schatting en contributie) voor rekening van de pachter zijn. Een en ander blijkt uit de pachtvereenkomst. De schulden rustende op de Lirp worden door de tegenpartij te hoog opgegeven om hem „buyten boord te setten”. Vooreerst wil de tegenpartij het goed bezwaard houden met een schuld van 2800 gulden licht (Maastr. koers) ten behoeve van de heer (van) Tunderfeld. Deze schuld was ontstaan door een rekening die de bediende van gen. heer met kwade trouw had opgesteld en door hem (Rhoen) toen hij „onpasselijk” was, te goeder trouw ondertekend. De schuld is door een procedure tenietgedaan. Verder is de zekerheid voor haar vordering, die alleen bestaat in een hypotheek van 139 rijksdaalder (556 gulden) en 52 stuiver, met de nog verschuldigde rente meer dan voldoende, in aanmerking genomen dat het onderpand omvat het huis en de goederen gen. de Lirp, waarvan alle erf- of grondlasten afgetrokken zijn. (De pachters betalen de schatting en contributie). De waarde van de verbonden goederen bedraagt ten minste 1200 rijksdaalders (4800 gulden) volgens een hierbij overgelegde taxatie. Dit alles in aanmerking genomen, meent Rhoen ten volle recht te hebben op een uitstel van rentebetaling voor de tijd van drie jaar. En daar de wederpartij op de daarvoor bestemde dag niet is verschenen voor U Edel Achtbare, verzoekt hij „oidmoedelijck dat U Edel Achtbare ex officio (ambtshalve) aen hem die thijt (van 3 jaar) tot betaeling sijnder schulden sult believen te accorderen (toe te staan) oft dat andersints etc.” (L.v.O. 1935.)

6 juli 1722 overhandigde de procureur Eijmael voor Mevr. de Trichapelle het antwoord op het voorgaande. Rhoen „is met de alderquaedste

trouwe, ende uysterste malitie (valsheid) handelende als hij sijne goederen ten deesen doen passeeren (doorgaan) voor goede cautie (zekerheid) ten overvloet suffisant (voldoende) voor die capitale somme van 139 pattacons (556 gulden) en 52 stuiver, waer over alhier geene questie is maer wel van die verlopen interesten, ende groote costen van procedure in dewelcke hij (Rhoen) door syne temeraire (onbezonnen) oppositie (verzet) successivelyck (achtereenvolgens) is worden gecondemneert (veroordeeld).” Ook zijn diens goederen bezwaard met een som van 28 pattacons (112 gulden) met de rente, welk bedrag bij vonnis van de justitie alhier aan de Vrouwe de Trichapelle is toegewezen. Door overlegging van een taxatierapport, waarin nog veranderingen zijn aangebracht en hetwelk werd opgemaakt door drie onervaren en dus partijdige personen, wil Rhoen de tegenpartij wijs maken dat zijn goederen 6830 gulden waard zouden zijn, meer dan voldoende voor de vorderingen van de Vrouwe voorn. (Even opmerken dat Rhoen zelf op 29 juni 1722, 1200 rijksdaalders of 4800 gulden opgaf als de waarde van zijn verbonden goederen.) Verder zouden zijn goederen niet bezwaard zijn met het kapitaal van 2800 gulden ten behoeve van de heer van Tunderfelt, maar was deze schuld door een procedure teniet gedaan. Dit proces werd evenwel door Rhoen verloren, met veroordeling in de kosten, blijkens vonnis van 17 dec. 1716. Dit wordt hier aangetoond om de heren van de Justitie voor ogen te stellen, op welke wijze Rhoen zijn schuldeisers met een hoop uitvluchten altijd heeft getracht te misleiden, in plaats van te betalen. Dan is hem nog gelast af te rekenen inzake de pacht van de hof Haaren over de jaren 1714 en 1715. Hij is van deze hof vertrokken „in salutato hospite” (met een groet aan de waard, zonder zijn schuld te betalen, zonder af te rekenen), „gelijck U Edele en de geheele bancke (Heerle) kennelijck is”. Rhoen heeft daarom wegens pachtpenningen ook nog een schuld aan de Baron van Tunderfelt van 4000 gulden. De Vrouwe de Trichapelle zal voor haar vorderingen niet het minste verhaal hebben op de goederen van Rhoen, daar die hoe langer hoe meer worden bezwaard. En had hij de waarde ervan te goeder trouw willen opgeven, dan had hij dat in de vereiste vorm moeten doen. Maar dan zou blijken dat zijn goederen niet de helft waard zijn van het bedrag door die onervaren lieden opgegeven. Willen deze nu voor de door hen getaxeerde waarde instaan en wil ieder van hen hiervoor met zijn eigendom borg blijven, dan zal de Vrouwe met het verzochte uitstel van betaling genoeg nemen. „Laetende onder tusschen aen U Edele voorsienigh oordeel of soodaenige goederen connen aengenomen worden voor goede ende suffisante cautie (voldoende zekerheid) volgens ordonantien van den Eedelen Raede van Brabant, artikel 48.” Rhoen moest binnen drie dagen antwoorden. (L.v.O. 1935.) Hierna schijnt toch een accoord bereikt te zijn.

Tot zover deze gebeurlijkheden, betrekking hebbend op het goed de Lirp te Welten. Zoals we gezien hebben bestond dit goed uit laatgoed (de Oude Lirp) afkomstig uit de goederen Ten Doom en uit Keuls leengoed herkomende van de heer Drossaard de Ceulere.

JO. HORST

Boerenspiegel

V.

Een der minst aantrekkelijke werkzaamheden op de oude boerderij was in „zomermaand” wel de verzorging van het vroegere voeder-gewas, de gele wortel; men sprak in zuid-limburg van „more”.

Er was hier van dit gewas een apart landras, dat uitsluitend in onze streken en de aangrenzende duitse grensstreek bekend was. In het duitse plaatsje Lobberich deden de boeren apart veel moeite om dit ras zuiver voort te telen en menige boer uit onze streken is in lang vervlogen dagen bij herhaling te voet naar Lobberich getogen om wortelzaad te kopen voor zich zelf en voor mensen uit de buurt.

Daar het zaad van de gele wortel drie of meer weken nodig heeft om te ontkiemen wegens zijn hardschaligheid, kan het soms zeer ongelijk opkomen. Het geduld van de boer werd danig op de proef gesteld, als de „moren” na half juni nog maar spaarzaam boven de grond waren. Hij moest zich dan, om geduld te oefenen, het oude limburgse gezegde voor de geest halen: „de more vleige bis Sint Jan door ge veldj”. Ook in de jeugdgroei was dit gewas zeer traag en overwoekering door onkruid kon dus fataal worden. Vandaar het moeizame wieden (gaeë), dat zowel door meisjes en vrouwen, als door het mannelijk personeel vele dagen lang moest worden volgehouden in de brandende junizon. Men zag ze dan voortkruipen op de knieën langs de zeer lange rijen en maar turen naar de zongelakerde grond, om bij het uittrekken van het onkruid de tere wortelplantjes niet te schaden. Een alles behalve aantrekkelijk werk!

Wanneer men voor de „bronkkermis” de „moren” schoon had, werd daarop geroemd en kon men onbekommerd kermis houden. Geen wonder, dat in onze tijd met zijn permanent gebrek aan arbeidskrachten voor de boerderij de gele wortel niet meer in aanmerking komt voor verbouw, ondanks haar voortreffelijke eigenschappen als voedergewas. De voederbiet heeft haar plaats ingenomen.

Halverwege de maand juni begon de boer de weken af te tellen die hem nog scheidden van de oogst. Daarvandaan de oude zegswijze: „es de krökkelbloum bluit, zin veer nog zös waeke van de kaorenoust”. De „krökkelbloum” is de bolderik en ’t is merkwaardig, dat die „krökkelbloum” thans bijna geheel is uitgestorven en niet meer gevonden wordt in ons golvend roggeveld. We kunnen hier niet nader ingaan op het complex van omstandigheden, die dit verdwijnen veroorzaakt hebben.

De wintergerst rijpt reeds vóór Sint Petrus en Paulus; van dit gewas zeiden de oude boeren: „Gaesjt mot tweemaol op de kneie gaon, wil ze goud zin.” Goede gerst legerde altijd matig in ’t stro en in de laatste rijping bogen ook de aren door de zwaarte van de korrel; deze verschijnselen werden door de boer fantasievol gezin als „op de kneie gaon”.

Tegen het einde van de maand juni kon men op zonnig-hete dagen bij

een wandeling langs de roggevelden een eigenaardig „krikkend” geluid horen in het rijpende gewas. Een verschijnsel, dat bij gezond afrijpen van de rogge behoorde. De boeren zeiden naar aanleiding van dit geluid: „Mit Sint Petrus en Paulus riept het kaore daag en nacht”.

Op zeer veel plaatsen in ons gewest bestond oudtijds het gebruik om bij dreigend zwaar onweder de gewijde klok te luiden. Dit behoorde tot de taak van de koster, die daarvoor van elke boerderij een garf koren ontving, de bekende „klokkegerf”. Dit luiden bij onweder bracht ons hier in Limburg zelfs het bekende spreekwoord: „hae loedt véúr 't waer”. (Tijdig maatregelen nemen om ongewenste en onaangename dingen te voorkomen).

We lezen in de Geschiedenis van Horst (door Adolf Steffens) dat de koster aldaar de plicht had in de gevaarlijke tijd voor onweer en hagel­slag op de vrijdagen „de heiligen langs de akkers te dragen”. Met de „heiligen” zijn hier duidelijk bedoeld de relieken van heiligen, die in de kerk aanwezig waren. Tevens luidde ook hij de klok bij zwaar onweder. Ook hier genoot de koster daarvoor een bepaalde hoeveelheid koren.

Hagelkruisen waren er meerdere opgericht in onze streken, o.a. bij Grijzegrubben (Vorsterkleef) bij Nuth. Het is ons niet bekend, of ze er op dit ogenblik nog zijn. Meestal wees het opschrift wel uit, of men met een hagelkruis te doen had. Het gebruik bestond ook in Nuth, om op gezette tijden bij het hagelkruis brood uit te delen aan de armen.

En nu de oogst zelf. Men nam vóór de oogsttijd op onze boerderijen zeer bepaalde voorzorgen voor de stoffelijke behoeften der „zichters”. De meeste grotere dorpen in Zuid-Limburg hadden in vroeger dagen een brouwerij (’t panhoes), die bier in het vat leverde op de boerderijen. Daar werd door de boer reeds in ’t voorjaar het „oustbeir” besteld met het anker, met de halve of hele ton, naar gelang het bedrijf in de oogst­tijd arbeidend personeel in dienst had. Men sprak zeer speciaal van „Meerts beir”. De koele dronk lag dus al maanden vóór de oogst in de kelder. Sometijds sloeg de boer even na het inslaan van dit bier zelf de spon los en voegde er een paar handvol rijst of zuivere tarwe aan toe, die een flinke nagisting bewerkten en de oogst­drank tenslotte schuimend en parelend moesten maken; hij dacht op deze wijze het brouwsel te verbeteren. Een andere voorzorg voor de oogst was deze, dat er van het laatst geslachte varken minstens één ham onaangesneden bleef tot de oogst, want de zichters kwam stevige mondkost toe om op krachten te blijven in de oogsttijd. Datzelfde goldt natuurlijk ook voor de bindsters, die het ook lang niet gemakkelijk hadden.

Toen alles nog met de „zicht” werd gemaaid, waren het in ’t drukst van de oogst zeer lange werkdagen. De arbeid begon bij het krieken van de dag met het halen van een kar klaver, opdat vooral de paarden, die minder weidegang kenden dan thans, geen gebrek aan groenvoer zouden hebben. Vóór vijf uur in de morgen ruiste de „zicht” reeds in het rijpe gewas. Wel was er een flinke middagpauze op de heetste uren van de

Ploeg maaiers van de hof Ingwie te Schaesberg in 1900.
Vader Driek Wetzels (rechts) en drie zonen.

dag; op zeer warme dagen werd soms van 11 uur tot na 2 uur „geungerd”. In die pauze werd op de boerderij gegeten, een poosje geslapen — soms in de schaduw van de boomgaard in het gras — en ten slotte de zicht „gehaard”. Het getik van de haarhamers in de middaguren was een typisch oogstgeluid rond de overigens verstilde boerderijen. „Zeumerende” kinderen mochten zich in de middaguren niet op de oogstakkers bevinden; dit om misbruiken te voorkomen. Immers, het uittrekken van aren uit reeds gebonden schoven kwam wel eens voor; men noemde deze stroperij „sjnutsen”.

Voordat de maaimachine er was, werd de rogge dadelijk bij het maaien gebonden met twee banden. Bij dit binden legden de bindsters telkens twee schoven („sjobben”) op elkaar en brachten dan de banden aan; twee schoven werden dus één garf. Bij het recht zetten vormde men zogenaamde „hopen” van tien of vijftien garven. Dit aan hopen zetten was eigenlijk mannenwerk en het vereiste een zekere vaardigheid, om goed vaststaande hokken te verkrijgen.

Bij de tarwe ging het enigszins anders toe. Ze was niet voor niets het edelste gewas en daarom werd er heel wat meer werk aan besteed. Tarwe kreeg voorlopig — d.w.z. voor zo lang ze nog op 't veld aan hopen stond

te narijpen („vaerdige”) — maar één band, die vrij hoog bij de aren zat. Men deed dit, omdat tarwe trager narijpte. Met vieren werden de éénbandsgarven bij elkaar gezet in zogenaamde „kassen”, zodat zon en wind het proces der droging beter konden bewerken. Als de tarwe droog genoeg was om binnengehaald te worden, moest eerst de tweede band bij iedere garf worden aangebracht. Daarvoor werden op de boerderij vooraf in een minder drukke tijd van 't jaar extra banden gemaakt van „schoof”, oud roggestro. Dit aanleggen van de tweede band heette „neirbinje”. Het „neirbinje” moest voorzichtig gebeuren om korrelverlies te voorkomen, vooral als de zomer heet en droog was. We hadden in die oude tijd in hoofdzaak als tarweras de zogenaamde „kleine rode”, waarvan de korrel zeer los in de aar zit. Men ging daarom vaak „neirbinje” in de zomeravond bij het schijnsel van de maan, als de dauw op het gewas lag; het korrelverlies was dan veel geringer. 't Was uit de aard van de zaak een romantisch werkje van vrouwelijk en mannelijk personeel samen met veel grappen en speelse streken; daarom hield de boer zelf daarbij een oogje in het zeil.

Van de rogge („het kaore”) werd in de oude spreuk met kreupelrijm gezegd: „Mit Sint Jaacob en Sint An is het kaore in de sjuur of in de ban” (in de banden). Dat betekende dus, dat rond 25 en 26 juli de roggeoogst op 't einde liep. Van de tarwe kon worden gezegd, dat deze bij goed weer zeker voor een deel reeds in de schuur was met „Kroedwien” (Maria Tenhemelopneming). Immers op de hoge Vrouwedag van „Kroedwien” moest er wittebrood en vla worden gegeten, gebakken uit fijngezeefd tarwemeel van de nieuwe oogst. Voor de vla werd gebruik gemaakt van de vroegste donkerrode pruimen, een ras, waarvan de stunte-lige, slecht-uitgegroeide, maar overrijk dragende bomen in alle zuidlimburgse boomgaarden gevonden werden. Deze pruimen werden niet geplukt maar van de bomen geschud, omdat ze enkel voor onmiddellijk gebruik bestemd waren. Dit pruimenras is helaas al jaren verdwenen, blijkbaar omdat men bewust zogenaamde fijnere soorten is gaan kweken voor de handel.

De tarweoogst had ook te maken met het oude „mei-invaren” dat in onze streken minstens algemeen was op de grotere boerderijen. Het bestond uit het feestelijk binnenhalen van de laatste oogstwagen tarwe. Een versierde essetak werd boven op de hooggeladen wagen vastgehouden door de zingende en joelende jeugd, die van de partij was. Er was na thuiskomst een tractatie van het hele boerengezin en het personeel met koffie en pruimenvla. De essetak werd na afloop bevestigd aan gevel of schuurpoort en bleef daar, tot er geen blad meer aan zat. De laatste garf werd aan de „zichtenhaak” geprikt en door het personeel feestelijk aangeboden aan de „meister” op de boerderij. Het herleven van het „mei-invaren” te Bocholtz in onze dagen heeft een meer uitgebreid ceremonieel gekregen en geschiedt daar in organisatieverband op één boerderij, die elk jaar wisselt. Jonge Boeren, Boerinnenbond en Boerenbond maken er samen een echt oogstdankfeest van, waaraan ook plaatselijke autoriteiten en andere genodigden deelnemen. De laatste garf, de „haoke-büt” staat daar sterk in de belangstelling.

Aan het einde van dit praatje over de oogsttijd op de oude boerderij moeten we nog een ogenblik stilstaan bij het feest van „kroedwien” en de daarbij behorende „kroedwösj”. Het valt reeds op, dat het kerkelijk feest van 15 aug. in ons dialect nooit met zijn kerkelijke naam werd genoemd. Een bewijs, dat de zegening der kruiden op dit feest bij de plattelandsbevolking de hoofdaandacht had en naamgevend werd. Dit schijnt al eeuwen zo te zijn geweest, zelfs ook in de stad Maastricht, want in de „Chronyk van Maastricht en Omstreken” is voor 1485 aangetekend, dat „Hertich Maximiliaan kwam met grote macht tot Maestricht des saterdaechs voir onzer lieve Vrouwe *cruytweydinghedaech*”.

Over de „kroedwösj” geven we ten slotte een kleine opsomming van de aromatische en ten dele geneeskrachtige planten, die men er oudtijds geregeld in kon aantreffen, ten minste op het platteland; sommige zocht men bij de wilde flora, andere zijn tuinplanten.

Uit 't wild: bijvoet (*artemisia vulgaris*); boerenwormkruid, of „reinvvaart” (*tanacetum vulgare*); marjolein (*origanum vulgare*); leverkruid (*eupatorium cannabinum*); duizendblad of „hazegerf” (*achillea millefolium*).

Uit de boerentuin: alsem of „aels” (*artemisia absinthium*); „balsem” (*tanacetum balsamita*); „avron” (...?). Men voegde behalve tuinbloemen hieraan nog toe enkele rijpe aren van rogge en tarwe, die later bij de herfstzaaijtid eruit genomen werden om de zaadkorrels te mengen onder de zaaigranen.

W. VROMEN

HISTORISCHE CHRONIEK

1. ROMEINSE POTTENBAKKERSOVEN IN DE HONIGMANSTRAAT.

Op 12 juli 1963 werden tijdens het verrichten van ondergronds graafwerk voor het leggen van een verbindingsbuis tussen het hoofdkantoor en het nieuwe rekencentrum van de Staatsmijnen in Limburg, op een diepte van ongeveer 1.50 m. onder het huidige wegniveau, aan de oostzijde van de Honigmanstraat, overblijfselen aangetroffen van een romeinse pottenbakkersoven. De vindplaats is gelegen op 35 m. oostelijk van de in 1962 ontdekte oven in de Schinkelstraat-noordzijde (zie: Land van Herle, afl. 6, blz. 156—157).

Bij het graafwerk zijn vrij grote brokken verbrande klei van de ovendelen, alsmede enkele groenachtige slakken te voorschijn gekomen, maar geen scherven van enige betekenis, die voor een nadere datering van belang konden zijn. Overigens waren de omstandigheden van dien aard, dat het niet mogelijk was een nader oudheidkundig onderzoek in te stellen.

2. ROMEINSE WEG IN DE UILESTRAAT.

Bij werkzaamheden ter verbetering van de parkeerplaats gelegen tussen de Uilestraat, het Raadhuisplein en de Coriovallumstraat kwam op 16 augustus j.l. aan de zijde van de Uilestraat het tracé van de grote romeinse heerbaan Heerlen—Xanten aan de oppervlakte. Deze weg werd reeds in het jaar 1941 geconstateerd en in 1952 nader onderzocht, waardoor de juiste richting reeds was bepaald. Het thans teruggevonden gedeelte sluit aan bij de vroeger gedane opgravingen en bevestigt nogmaals het beloop van deze, ongeveer 12 m. brede, romeinse hoofdverkeersweg. (Voor nadere situering zie de „Overzichtskaart van romeins Heerlen”, welke is afgedrukt in het Jubileumboek van het Land van Herle 1950—1960, tussen de blz. 14 en 15).

3. ROMEINSE MUURRESTEN TUSSEN CORIOVALLUMSTRAAT—RAADHUISPLEIN EN UILESTRAAT.

Tijdens egalisatiewerkzaamheden voor het nieuwe parkeerterrein op het z.g. „zwarte veldje” (terrein gelegen tussen de Uilestraat—Raadhuisplein en Coriovallumstraat) zijn op 16 augustus j.l. aan de westzijde resten van romeins opgaand muurwerk aangetroffen, dat in richting evenwijdig liep aan de op datzelfde terrein teruggevonden romeinse heerbaan Trier—Heerlen—Xanten. Deze muurresten strekten zich nagenoeg over de gehele breedte van het perceel uit, hetgeen erop wijst, dat hier in genoemde beschavingsperiode een zeer groot gebouw moet hebben bestaan. Aangezien voor bovenvermelde verbeteringswerkzaamheden slechts een laag van 30 cm weggegraven werd, was het niet mogelijk een nader onderzoek in te stellen.

4. ROMEINSE WEG IN DE CORIOVALLUMSTRAAT.

Ook in de Coriovallumstraat-oostzijde werd in de 2e helft van de maand augustus een begin gemaakt met grondwerkzaamheden voor de verbetering van genoemde straat. In het zuidelijk talud, ongeveer op de kruising van de Coriovallumstraat met de Kruisstraat werd een tracé van een romeinse weg aangesneden, dat reeds uit vroegere opgravingen (1956 en 1957) bekend was. Genoemde baan was een onderdeel van de in het centrum van Heerlen gespleten grote verkeersweg Boulogne—Bavai—Tongeren—Heerlen—Jülich—Keulen. Het noordelijk tracé liep vanaf de Valkenburgerweg via de Uilestraat, onder het huidige Raadhuis en de winkelpanden van Vroom en Dreesmann en Schins-Meertz door in oostelijke richting, terwijl de zuidelijke route vanaf de Valkenburgerweg, vóór het gebouw van de romeinse thermen door en via het Templesplein en de Putgraaf eveneens in oostelijke richting haar beloop had. (Voor nadere situering raadplege men de „Overzichtskaart van romeins Heerlen” in het Jubileumboek van Het Land van Herle 1950—1960, afgedrukt tussen de blz. 14 en 15).

5. MIDDELEEUWSE GRACHT IN DE PROMENADE.

Bij het uitdiepen van de kelderverdieping voor het nieuw te bouwen pand van de firma Peek en Cloppenburg in de Geleenstraat en de Promenade werd op 26 augustus j.l. zowel in het westelijk als in het noordelijk profiel aan de zijde van de Promenade een vrij diepe ingraving aangetroffen, hetgeen zoals later, na vergelijking van het voorhanden kaartenmateriaal, een gedeelte van de buitenste grachtengordel van het oude Heerlense fort bleek te zijn. Het betrof hier de waterloop, die komende van de „Nobelspoel” via de oude Tempsstraat (thans dr Poelsstraat), het Raadhuisplein en de Raadhuisstraat, tussen de panden van de firma's van Hooren en Herzberg door in de richting van de Stationstraat liep. Juist op het hoekpunt, daar waar de gracht ombuigt in noordoostelijke richting, werd ze doorsneden. (Voor nadere situering zie „Caarte figuratief raekende de temsen en de waeterloopen door en in het Dorph van Herlen”, op het perceel gemerkt nr 10 en afgedrukt in het Jubileumboek van Het Land van Herle 1950—1960, tussen de blz. 48 en 49; thans anno 1963 kadastraal bekend gemeente Heerlen, sectie D 7859). De heer Alb. Corten maakte ons attent op deze profielenverkleuring.

L. v. H.

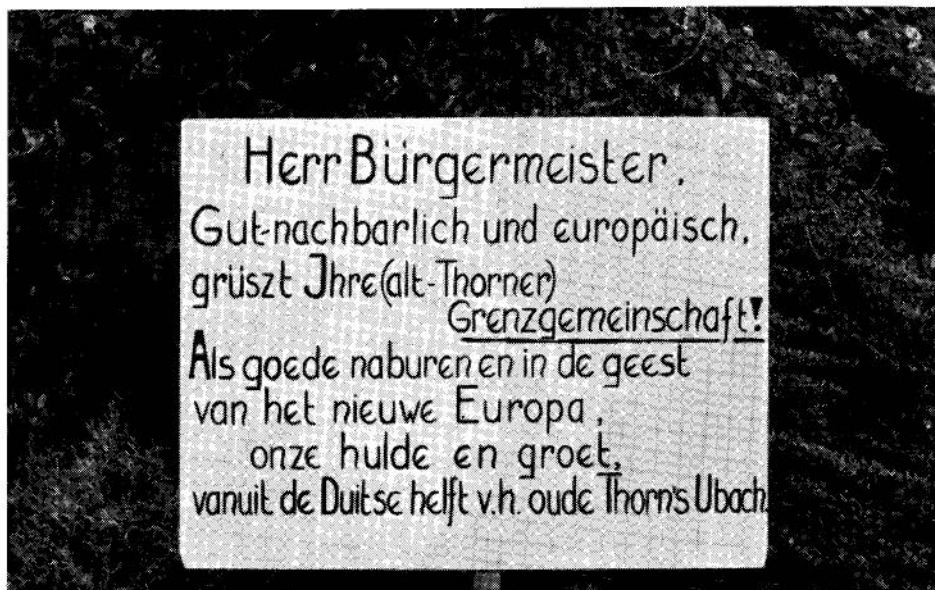
INSTALLATIEPLECHTIGHEID VAN Mr J. G. SMEETS ALS BURGEMEESTER VAN UBACH OVER WORMS.

Aan de oostelijke rand van ons werkgebied beleefde de gemeente Ubach over Worms op zaterdag 20 juli jl. de intredeplechtigheid van haar nieuwe burgemeester, Mr J. G. Smeets, voordien als zodanig in functie te Thorn.

Tijdens de feestelijke zitting van de gemeenteraad en de receptie, aan het einde van een waarlijk indrukwekkend défilé, was onze kring door voorzitter en secretaris vertegenwoordigd.

Voor beoefenaars en vrienden van de historie in oostelijk Zuidlimburg bevat de burgemeesterlijke promotie van Mr J. G. Smeets enkele trefende bijkomstigheden. Terugkerend naar zijn geboortestreek op het moment dat jarenlang ijveren voor passende restauratie van de Thornse totaliteit beloofd gaat worden met krachtige ondersteuning van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, kreeg de nieuw benoemde tot ambtsgebied de in 1813/14 tot een Nederlandse gemeente gevormde helft van de oeroude Thornse buitenbezitting aan weerszijden van het Wormdal.

Nog niet zo lang geleden vond deze verbondenheid van rond acht eeuwen haar beschrijving — op blz. 233—267 van ons „Jubileumboek 1950—1960” — onder de titel: „Ubach over Worms en zijn historische samenhang met Thorns Ubach.”

Voor degenen die aanwezig waren bij de inhuldiging bracht een opmerkelijk onderdeel van het défilé nog een herinnering aan de oude bindingen en hun verwevenheid tevens met het eigentijds gebeuren. Achter de naamborden van de in gesloten gelid voorbijtrekkende vijf wijkgemeenschappen: Abdissenbosch, Groenstraat, Lauradorp, Rimborg en Waubach volgde nog als zesde het hierbij afgebeelde, en daarachter de „Musikkapelle Scherpenseel” uit de grensgemeente Ubach-Palenberg, de nu Duitse helft van het oude Thornse territorium. Wat hier tegen de achtergrond van historische verhoudingen en in de geest van goede nabuurschap tot uitdrukking werd gebracht op een voor de gemeente Ubach over Worms belangrijke dag, werd door een groot publiek met een klaterend applaus beloond.

F. X. Sch.